

სამეფო პორტრეტი ენაშის ანის ეკლესიის მოხატულობაში

ზემო სვანეთი შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნების ერთ-ერთი თავისებური და მრავალმხრივ საყურადღებო კერაა. სვანეთის სოფლებში მიუჩეუელი მოკრძალებული სამლოცველოების კედლებზე შემონახულ გამოსახულებებს, ღამისაა ღანდად ქცეულთ, მაინც საკმარისი ძალა შერნათ საიმისოდ, რომ სვენამდე მოიტანონ გარდასულ დროთა ის უცნობი, ზოგჯერ სვენთვის ძნელად გასაგები სინამდვილე, რასაც დღეს სრულიად გაუცხოვებულად და ცივად ისტორიულ ეპოქას ვუწოდებთ. მთავარია, ამოვიცნოთ მათი სათქმელი, არც რა ზედმეტი მივაწეროთ და არც რა დავაკლოთ.

განსაკუთრებული სიფრთხილით გასაშიფრ გამოსახულებათა რიცხვს მიეკუთვნება ენაშის ანის ეკლესიის მოხატულობაში შემორჩენილი საერო პირთა ორი პორტრეტი.

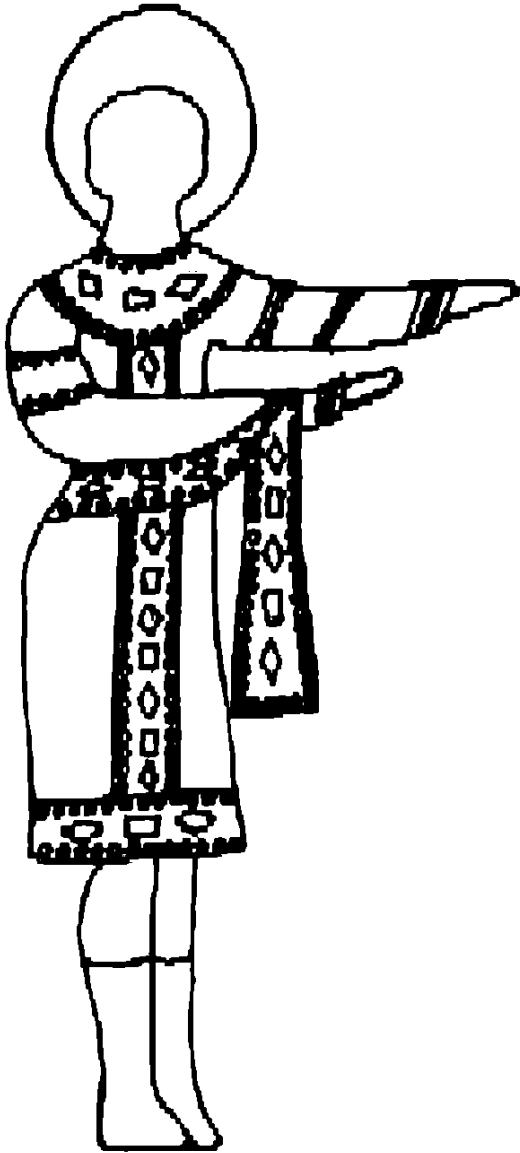
ერთი მათგანი წარმოდგენილია ჩრდილო კედლის ქვედა, მესამე რეგისტრში, აღმოსავლეთ მონაკვეთში, აფსიდის უშუალო სიახლოვეს, ე.ი. იკაებს გამორჩეულ, საგანგებო მნიშვნელოვნებით დატვირთულ ადგილს, რომელიც საქტიტორო გამოსახულებებს ტრადიციულად ეთმობათ ხოლმე შუა საუკუნეების ქართულ მონუმენტურ მხატვრობაში. მეორე პორტრეტი უფრო მოკრძალებულ ადგილზე თავსდება – სამხრეთი კედლის დასავლეთ მონაკვეთში, ეკლესიაში შესასვლელი ერთ-ერთი კარის გვერდით. ეს იმაზე შეიძლება მეტყველებდეს, რომ ენაშის ეკლესიაში გამოსახულ პირებს ერთმანეთისგან განსხვავებული სოციალური მდგომარეობა უნდა აქონდეთ. თუმცა მხატვრობის ძლიერი დაზიანებისა გამო, მხოლოდ უმნიშვნელო მინიშნება თუ გვაქვს ქტიტორთა ვინაობის შესახებ.

განმარტებითი წარწერა, და ისიც ძალზე ფრაგმენტული, მხოლოდ სამხრეთ კედელზე წარმოდგენილ პირთ შემორნათ. საკუთხველისკენ მიმართული მამაკაცის და ბიჭის ფიგურებს შორის¹ იკითხება ასომთავრული წარწერა „ბეშქენ“? „ძე მისი“, ე.ი. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ გამოსახული იყო რომელიღაც ადგილობრივი დაწინაურებული ოჯახის წევრი, ბეშქენი, თავის ვაჟთან ერთად. რაც შეეხება ჩრდილო კედელზე გამოსახულ საერო პირს, მისი პიროვნების ამოსაცნობად ერთადერთი ხელმოსაჭიდი მხოლოდ მისი სამოსიღა რჩება.

ეს სრული ტანით წარმოდგენილი შარავანდმოსილი მამაკაცია, კომპოზიციის ზედა მარჯვენა კუთხეში გამოსახული წმინდანის ნახევარფიგურის წინაშე ვედრებად მდგომი. მამაკაცს მოსავეს წითელი ფერის, წელში გამოყვანილი მოკლე კაბა, რომელიც წვივებამდე სწვდება. კაბა შემკულია მარგალიტებითა და ძვირფასი ქვებით უხვად მოთკეილი განიერი ევითელი მანიაკითა და ღორღონით, რომლის ერთი ბოლო ვერტიკალურად ეშვება მანიაკიდან, მეორე კი სარტყელივით წელზეა შემოხვეული და ვედრებად გაწვდილ ხელზე გადაკიდებული. მარგალიტებითა და ძვირფასი ქვებით უხვად მოთკეილი იგივე განიერი სარტყელი გასდევს მამაკაცის კაბის ქობასაც „ფესუს“ მთელს გაყოლებასზე. კაბაზე სამკლავეებიც გაირჩევა.

¹ ქტიტორთა ფიგურები ძლიერაა დაზიანებული და შეჭკვარტლული, რის გამოც დეტალების გარნევა ძალზე ჭირს. ნანს წელში გამოყვანილ, ირიბად ნაჭრილ გულისპირიან კაბაში გამოწვობილი ბეშქენის ხაერთო ხილუეტი და მისი ვაჟის სახისა და სხეულის ხაერთო მონახაზი.

მამაკაცს ფეხთ მაღალი, ალბათ, ყვითელი მოგვები აცვია. კომპოზიციის ზედა ნაწილის დაზიანების გამო (ფერადოვანი ფენა ზოგან იმდენად გადასულია, რომ ბათქაშის შემადგენლობაში შემავალი ნამჯის ნაწილაკებიც კი გამოსჭვივის), თითქმის მთლიანად დაღუპულია გამოსახულების სახე და თავი, აღარ ჩანს მამაკაცის თავსაბურავის კვალიც კი, ლანდად მონახს მისი შარავანდის მონახაზი და ყურებამდე ჩამოსული თმის ვარცხნილობის საერთო მრგვალი მოხაზულობა.

ნახ.1. ენაში. იანის ეკლესია. სამეფო პორტრეტი (სქემატური ჩანახატი)

წარწერისა და სახის დაღუპვის გამო ძნელია იმის თქმა, ნახევარფიგურად გამოსახულ რომელ წმინდანს მიმართავს ქტიტორი. ეს იქნებ იონა წინასწარმეტყველია, ე.ი. დამკვეთის მეოხი ეკლესიის პატრონი, რისი მაგალითებიც მრავლადაა ქართულ კედლის მხატვრობაში². მაგრამ ამჟამად ჩვენ ის კი არ გვაინტერესებს, თუ ვის წინაშე ღოცულობს ენაშის ეკლესიაში გამოსახული საერო პირი, არამედ ამ უკანასკნელის ვინაობა, რომლის ამოსაცნობად არც ისე მდიდარ მასალას გვთავაზობს მისი პორტრეტი. თუმცა, მეორე მხრივ, მამაკაცის შესამოსელი რამდენიმე ისეთ დეტალს შეიცავს, რომელიც საგანგებო დაფიქრება-გააზრებას საჭიროებს და შეიძლება ერთგვარ გასაღებადაც იქცეს მისი ვინაობის დასადგენად. უპირველეს ყოვლისა, აქ იგულისხმება შარავანდი, მანიაკი და ღორონი და მათი უსვეულო წარმოსენა მამაკაცის სწორედ ამგვარი თარგის კაბაზე.

ცნობილია, რომ მანიაკი და ღორონი სამეფო ხელისუფლების მნიშვნელოვანი ინსიგნიებია და სამეფო ღირსების მიმანიშნებულ სხვა ატრიბუტებთან ერთად, როგორცაა გვირგვინი, სკიპტრა, ჩვეულებრივ გვხვდება ხოლმე ჩვენს ეკლესიათა კედლებზე შემონახულ საქართველოს სამეფო გვარის წარმომადგენელთა პორტრეტებზე³. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ყველაგან სამეფო ოჯახის წევრები, თითქმის უგამონაკლისოდ, შარავანდ-

მოსილნი გამოისახებიან ხოლმე, რაც შეეხება ქართული ფეოდალური საზოგადოების სხვა წარმომადგენლებს – ერისთავებს, მსხვილ ფეოდალებსა თუ სხვა დიდებულებს – რომელნიც სამეფო ღირსებით პატივდებულნი არ ყოფილან, მათი სამოსი, ცხადია, დიდად განსხვავდებოდა ქართველ მეფეთა შესამოსელისაგან და თვით სამცხის გამგებელი ჯაყელებიც კი, რომელნიც საქართველოს მეფეთაგან ავტონომიური,

² საყოველთაოდ ცნობილი მაგალითები რომ გავიხსენოთ, საკმარისია დავასახელოთ ზემო კრიხი (რაჭის ერისთავები მეუკდრებულნი წმ. მთავარანგელოზის წინაშე); ფაენისი (ფაენელთა გვარის წარმომადგენელი – წმ. გიორგის წინაშე); ყინცვისი (ახტონ ჰყონდიდელი – წმ. ნიკოლოზის წინაშე); ვარძია (რატი სურამელი – ჩვილელი დმრთისმშობლის წინაშე) და სხვა.

³ ყველასათვის ცნობილი ქრესტომატიული მაგალითებისთვის, იხ. U8 Fkb, tufidbkb7 Cdtncrbq gjihntn d uhepbycrjq chtlytdtrjdyq vjyevtynfkmyjq ;bdjgcbcb7 N, 87 1979, ტ.აბ. 2-6, 9 10, 14, 16, 19, 21-22, 24, 33, 40 და ა.შ.

ლამისაა დამოუკიდებელი მმართველებით იქცეოდნენ, ვერასოდეს ბედავდნენ თავი მანიაკითა და ღორონით შემკულ სამოსში დაეხატეინებინათ. გავიხსენოთ მათი პორტრეტები საფარის (XIII საუკუნის ბოლო), ზარზმისა (XIV საუკუნის დასაწყისი) და ჭულეს (1380 წ.) ეკლესიებში. ნიშანდობლივია ისიც, რომ არასამეფო საგვარეულოთა წარმომადგენლები, ჩვეულებრივ, შარავანდის გარეშე გამოი-სახებოდნენ ხოლმე⁴. ჩვენთვის მხოლოდ სამი გამონაკლისია ცნობილი – უცნობი საერო პირი ბედიის ტაძრის მხატვრობაში (XIII ს.); შერგილ დადიანის მეუღლე ხობის ტაძრის სამხრეთ მკლავში (XIII ს.) და ვამეყ დადიანი და მისი მეუღლე ხობის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ეგვიტურში (XIV ს.). ამ პირთა შარავანდით წარმოდგენა, შესაძლოა, იმითაც აიხსნებოდეს, რომ პორტრეტები მათი გარდა-ცვალების შემდეგ შეიქმნა. ეს თითქოს მით უფრო სავარაუდო ჩანს, რომ ხობის ტაძარშივე მეუღლის გვერდით გამოსახული შერგილ დადიანი და მისი ვაჟი უშარავანდოდ არიან წარმოდგენილნი.

ამრიგად, ზემოთქმული თითქოს იმის სახარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს, რომ ენაშის ეკლესიის ჩრდილო კედელზე რომელიღაც ქართველი მეფე უნდა იყოს გამოსახული, თუმცა ამის გადაჭრით მტკიცებას ერთი გარემოება ეღობება წინ, რომელიც უცილობლად მოითხოვს საგანგებო განმარტებას. ესაა ჩვენთვის საინტერესო საერო პირის კაბის თარგი – წელში გამოყვანილი მოკლე კაბა.

როგორც ცნობილია, ქართველ მეფეთა პარადული შესამოსელი, რომლის ჩვეულ ატრიბუტებს მანიაკი და ღორონი წარმოადგენდა, ბიზანტიური სამეფო კარიდან იყო გადმოღებული და საუკუნეების მანძილზე ინარჩუნებდა მნიშვნე-ლობას. ამ შესამოსელის ერთი აუცილებელი კომპონენტი წელში გამოუყვანელი, კოჭებამდე გრძელი კაბა იყო, რომელიც შეიძლება სადა ქსოვილისგან შეკერი-ლიყო, უფრო ხშირად კი სახეებიანი ფარჩისა იყო. მანიაკსა და ღორონს სწორედ ამგვარ, გრძელ კაბებზე ატარებდნენ ხოლმე⁵. თუმცა, მოგვიანებით, როგორც დღეისათვის ცნობილი მასალით შეიძლება ვიმსჯელოთ, XIII საუკუნის ბოლო-სათვის, მანიაკისა და ღორონის ტარება დაიწყეს წელში გამოყვანილ, მაგრამ მაინც გრძელ კაბაზე⁶. ამრიგად, ამ მცირე ცვლილებების მიუხედავად, კოჭებამდე გრძელი კაბა კვლავ დარჩა პარადული სამეფო კოსტუმის უცილობელ ატრიბუ-ტად.

რაც შეეხება წელში გამოყვანილ მოკლე კაბას, იგი ქართველ უფლისწულთა და დიდებულთა ტრადიციულ, პარადულ სამხედრო შესამოსელს წარმოადგენდა. ამგვარი სამოსი მოსავს ღაშა-გიორგის ბეთანიის, ყინცვისისა და ბერთუბნის ტაძართა მოხატულობაში⁷, ანდა დემეტრე I-ს, მისი მეფედკურთხევისას მაცხვარიშის მაცხოვრის ეკლესიაში⁸. თ. ვირსალაძის შენიშვნით, ღაშა-გიორგისა და დემეტრე I სამოსის ამგვარი დამთხვევა არ შეიძლება შემთხვევითი იყოს – ორივე თანამოსა-ყდრედ იყო აყვანილი ტახტზე და ორივემ მეფედკურთხევის დროს ხმლის შებმის

⁴ იქვე, ტაბ. 12, 25-27, 31, 38-39, აგრეთვე, მიქელ ჩეგიანი კადიშის მაცხოვრის ეკლესიის მხატვრობაში, შალვა ქორქიშლიანი ღაღამის მაცხოვრისა და ფარის სეიფის ჯგრაგის ეკლესიის მხატვრობაში და სხვა.

⁵ ბაგრატ IV და დედოფალი მარიამი ატენის ხოლის მოხატულობაში (1068 წ.), გიორგი III და თამარ მეფე ვარძიის მოხატულობაში და სხვა.

⁶ დემეტრე თავდადებული უდაბნოს ხარების ეკლესიის მოხატულობაში, ალექსანდრე I ნაბახტევის ეკლესიის მოხატულობაში (1412-1413), დავით აღმაშენებელი, იმერეთის მეფეები ბაგრატ III და გიორგი II გელათის მთავარი ტაძრის მოხატულობაში (XVI ს.) და სხვა.

⁷ U8 Fkb,tufidbkb7 Cdtncrbq gjihntn888 ნახ. 2-4, ტაბ. 10, 21-22.

⁸ N8 Dbhcfkflpt7 Hjcgbcm Vbrftkf Vfukfrtkb d Vfwd[dfhhib8 Ars Georgiaca, 4, N, 87 1955, უფრადი ტაბულა გვ. 174-დან, ტაბ. 56, ნახ. 3.

კერძონიალი გაიარა; ამ უკანასკნელს კი წელში გამოყვანილი კაბა უფრო ესადაგება, ვიდრე გრძელი, სწორი, ღორონით დამძიმებული, ბიზანტიულ იმპერატორთა პარადული შესამოსელი. აქედან გამომდინარე, მეკლევარი ასკვნის, რომ „ფრეს-კებზე გამოსახულ დემეტრესა და გიორგი ღაშას სამოსი სწორედ ის სამოსია, რომელშიც ისინი იყვნენ გამოწყობილნი მეფედკუროთხევის დროს“⁹. ნვენთვის ისიც მნიშვნელოვანია, რომ არც ღაშა-გიორგის და არც დემეტრე I-ს (მაცხვარიშში ხომ მეფედკუროთხევის კერძონიალის ერთი ქმედებათაგანია გადმოცემული) კაბას არ ამკობს მანიაკი და ღორონი და, ამდენად, ეს მაგალითი ენაშის საქტიტორო გამოსახულების პარადულად ვერ გამოდგება. სამაგიეროდ, შეიძლება სხვა შემთხვევა, არტოზანის წმ. შიოს ეკლესიის მოხატულობაში გამოსახული სამეფო პორტრეტი გავიხსენოთ.

როგორც ამ პორტრეტის შესწავლის შედეგად გახდა ცნობილი, ხსენებული ეკლესიის დასავლეთ კედელზე წარმოდგენილია ორი გვირგვინოსანი, რომელთაც კომპოზიციის ცენტრში გამოსახული მაცხოვარი აკუროთხებს და გამოითქვა სავსებით არგუმენტირებული მოსაზრება ამ მეფეთა იდენტიფიკაციის თაობაზე – ერთი მათგანი გაუიგივდა მეფე დავით ულუს, მეორე კი მეფე დავით ნარინს და, შესაბამისად, მხატვრობის შესრულების დრო საქართველოს ტახტზე ამ ორი მეფის ერთობლივი მმართველობის ხანით – 1249-1258 წლებით – განისაზღვრა.¹⁰

ამჯერად ნვენთვის მნიშვნელოვანია ის, რომ ორივე დავითს აქ ერთმანეთისგან განსხვავებული სამოსი მოსავს – დავით ულუს გამოწყობილია ქართველ მეფეთა ტრადიციულ პარადულ სამოსში, დავით ნარინი კი, ზუსტად ენაშში გამოსახული ერისკაცით მოკლე, წელში გამოყვანილ კაბაში, მანიაკითა და ერთი ბოლოთი სარტყელივით შემოხვეული ღორონით. ვინაიდან დავით რუსუდანის ძე გვირგვინოსნად წარმოგვიდგება, ღორონ-მანიაკიც, უეჭველად, მისი მეფობის მიმანიშნებელი უნდა იყოს. ამის მიუხედავად, მისი არც მთლად ტრადიციული სამოსი მაინც მოთხოვს განმარტებას.

არტოზანის შემთხვევაში ეს საკმაოდ მარტივია, თუკი გავიხსენებთ, რომ მონღოლთა მიერ საქართველოს მეფეებად დამტკიცებულ ტახტის ორივე მადიებელს განსხვავებული სტატუსი მიანიჭეს დამპყრობლებმა – დავით ულუს უსენახესი მეფობა მიიღო, ხოლო ნარინმა – უმრწემესი. არტოზანის ეკლესიის კედელზე შემორჩენილი სამეფო პორტრეტი სწორედ ამ ისტორიული რეალობის ამსახველია. არტოზანში გამოსახული მანიაკ-ღორონიანი მოკლე, წელში გამოყვანილი კაბა რომ დავით ნარინის უმრწემესი მეფობის, ასე ვთქვათ, საზოგადო ფორმალურ-მატერიალურ გამოვლინებად არ ქცეულა, ამას დავით ნარინის ნვენამდე მოღწეული სხვა პორტრეტებიც გვიდასტურებს. მხედველობაში გვაქვს მისი გამოსახულებანი, რომელიც გელათის მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ეგვტერის მოხატულობამ შემოგვინახა. როგორც ცნობილია, აქ დავით ნარინის ორი პორტრეტია დარჩენილი. ერთი მათგანი მას ბერის სამოსში წარმოგვიდგენს, ხოლო მეორე, ტრადიციულ პარადულ სამეფო შესამოსელში, კოჭებად გრძელი კაბით, რომელიც თვალ-მარგალიტით მოაჭვილი მანიაკ-ღორონითაა შემკული. და ეს, თითქოს, სავსებით ბუნებრივი ჩანს. გელათის ეგვტერის მხატვრობა ხომ დავით ნარინის ცხოვრების ბოლო წლებში შეიქმნა, როდესაც იგი, ღიბთიმერეთში კარგა ხნის დამკვიდრებული, დასავლეთ საქართველოს ერთპიროვნული მეფე იყო. ამრიგად, არტოზანისა და გელათის გამოსახულებანი დავით ნარინის ცხოვრების სხვა-

⁹ იქვე, გვ. 185.

¹⁰ გ. ლევაია, ქტიტორთა გამოსახულებები რუისპირის წმ. შიოს ეკლესიაში. ახალგაზრდა მეცნიერთა რესპუბლიკური კონფერენცია მიძღვნილი პროფ. დ. რნუელიშვილის დაბადების 80 წლისთავისადმი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1989, გვ. 120.

დასხვა ეტაპის სინამდვილეს ახახავს და სწორედ მასში კპოვებს თავის ახსნას. ამ მხრივ საინტერესო მასალას დავით ნარინის სიგელები გვაწვდის.

როგორც ცნობილია, დავით ნარინის სახელთან დაკავშირებული ისტორიული საბუთები საკმაო რაოდენობითაა მოღწეული ჩვენამდე და ისინი, ასე ვთქვათ, სამი რიგისაა. პირველი რიგის საბუთებს იმ დოკუმენტებს მივაკუთვნებთ, რომელთაც დავითი, როგორც მეფე ამტკიცებს, თვით ტექსტში კი მისი ხსენება არ გვხვდება. ესენია: არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის 1241/1242 წლების „დაწერილი“¹¹ და მღვიმის კრებულის 1249/1260 წლების „დაწერილი“¹². ორივეს დავითის ხელრთვა აქვს და ორივეგან ის თანამოსაყდრეებთან – რუსუდან მეფესთან და დავით ულუსთან – ერთად აწერს ხელს, ტიტულატურა კი შემოკლებული ფორმულითაა გადმოცემული: „დავით მეფე“.

საბუთთა მეორე რიგს ის სიგელები შეიძლება მივაკუთვნოთ, რომლებშიც დავით ნარინის სახელი თვით ტექსტშია მოხსენებული და ამ შემთხვევაშიც, მისი ტიტულატურა შემოკლებული ფორმულითაა მოცემული: „დავით მეფეთ-მეფე“: (მიქაელ ქართლის კათალიკოსის „დაწერილი“, 1241 წლის¹³; იაკობ დეკანოზის „დაწერილი“, 1259/1293 წლების¹⁴; თამარ დედოფლის ორი „დაწერილი“ გელათისადმი, 1260/1267 წლების¹⁵).

მესამე რიგის საბუთებში (დავით ნარინის 1261-62 წლების¹⁶ და 1271-72 წლების¹⁷ სიგელები და მისი ვახტანგ II-სთან ერთად გაცემული 1287-1288 წლების¹⁸ სიგელი) იგი ქართველ მეფეთა ტრადიციული სრული ტიტულატურითაა მოხსენიებული („დავით ბაგრატიონიანი, რუსუდანის ძე, ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შარვანშა და შაჰანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთისა ფლობით მპყრობელი“). ნიშანდობლივია, რომ ყველა ეს საბუთი დავითის ღიხთიმურეთში ყოფნის ხანისაა, როდესაც იგი დასავლეთ საქართველოს განაგებს როგორც დამოუკიდებელი მეფე (იგივე შეიძლება ითქვას თამარ დედოფლის საბუთებზე). საგულისხმოა ასევე, რომ მესამე სიგელში „მეფეთა“ და „მპყრობელთა“-ა ნათქვამი, რაც პირდაპირ მიუთითებს, რომ ეს ტიტულატურა თანაბრად მიემართება დავითსა და მის ძეს, ვახტანგსაც. ამ საბუთების ინდიკტიონების დაანგარიშებით ათარიღებენ ვახტანგის გამეფებასაც¹⁹.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, კვლავ წყენი მსჯელობის უშუალო საგანს რომ დაეუბრუნდეთ, შეგვეძლოს დაგვესკვნა, რომ მანიაკითა და ღორონით შემკული, წელში გამოყვანილი მოკლე კაბა, როგორც ამას არტოზიანის მხატვრობაში შემორჩენილი დავით ნარინის პორტრეტიც და მისი მეფობის ამსახველი სხვა საბუთებიც გვიდასტურებს, იმის მიმანიშნებელია, რომ მისი მატარებელი თანამოსაყდრედ უნდა ყოფილიყო აყვანილი ტახტზე; აქედან გამომდინარე, რაკილა ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველოში XIII საუკუნის მეორე ნახევარში დავით ნარინის თანამოსაყდრედ მისი ძე, ვახტანგ II იყო, ხვენ შეგვეძლოს გვეფიქრა, რომ სენაშის ჩრდილო კედელზე გამოსახული მეფე სწორედ ვახტანგ II-ა. მაგრამ ამას

¹¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I. ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., თბ., 1984, გვ. 118-120.

¹² იქვე, გვ. 129-133.

¹³ იქვე, გვ. 114-117.

¹⁴ იქვე, გვ. 142-144.

¹⁵ იქვე, გვ. 161-162; 163-164.

¹⁶ იქვე, გვ. 167-168.

¹⁷ იქვე, გვ. 175-176.

¹⁸ იქვე, გვ. 180-182.

¹⁹ იქვე, გვ. 180.

ორი სერიოზული გარემოება ეწინააღმდეგება.

უპირველეს ყოვლისა, როგორც ზემომოყვანილი სიგელიდან ირკვევა, ვახტანგ II დავით ნარინის თანამოსაყდრედ 1279 წლიდან მეფობდა. მათი ერთობლივი გამგებლობა 1289 წლამდე გაგრძელდა, როდესაც ვახტანგ II სრულიად საქართველოს მეფედ დაამტკიცეს მონღოლებმა. ამდენად, თუკი დაუშვებთ, რომ ენაშის ეკლესიაში ვახტანგ II-ა გამოსახული, მაშინ, ბუნებრივია, ისიც უნდა დაუშვათ, რომ ეს მხატვრობა სწორედ ამ მონაკვეთში – 1279-1289 წლებში უნდა შექმნილიყო. უფრო გვიან, 1289 წლის შემდეგ, ვახტანგ II, როგორც საქართველოს მეფის, გამოსახვა არა ტრადიციულ, პარადულ სამეფო შესამოსელში, არამედ იმგვარ კაბაში, რომელიც ენაშის ქტიტორს მოსავს, ძნელი წარმოსადგენია. გარდა ამისა, 1270-1280-იანი წლებით დათარიღებას არ ეთანხმება თვით ენაშის მხატვრობის საერთო ხასიათი და ის ცოდნა საქართველოში პალეოლოგოსთა სტილის დამკვიდრებისა და განვითარების ძირითად ტენდენციებზე, რომელსაც ჩვენ დღესდღეობით შეგვიძლია დავეყრდნეთ (ჩვენში ამ მხატვრული სტილის შემოსვლა 1290-იანი წლებიდან ივარაუდება).²⁰

როგორც ცნობილია, ზემო სვანეთში შემორჩენილი პალეოლოგოსთა ხანის მოხატულობანი საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისგან და მათზე დაყრდნობით ძალზე ძნელია რაიმე ერთმნიშვნელოვანი განსაზღვრებების მოძებნა, თუ ახალი სტილის განვითარების რაღაც სწორხაზოვანი სურათის დასახვა. და მაინც, როდესაც ერთმანეთს ვადარებთ ლაღამის, ლაშთხვერის მხერის, ფარის სვიფისა და ლაშთხვერის თარინგზელის ეკლესიათა მოხატულობებს, თვალს ხედება ერთი ზოგადი ტენდენციის არსებობა – ცალკეული ფორმა, ასე ვთქვათ, თავისთავადი, ავტონომიური არსებობის დამკვიდრებას იწყებს, ქრება ზოგად, ერთიან ფორმაში მისი გამთლიანების მოთხოვნილება, ერთიანი ფორმის აგების ლოგიკისათვის მისი დაქვემდებარების სურვილი. შესაბამისად, ზედაპირი ნაწევრდება მკაფიო საზღვრების მქონე გეომეტრიულ ფორმათა ერთობლიობად, რომელიც განმსაზღვრელი ხდება მისი აღქმისას. ზედაპირის ამგვარ მზარდ გეომეტრიზებას თან სდევს გასიბრტყელების ხარისხის თანდათან ზრდაც, ნახატის მზარდი გაკეთხოვანება, ერთგვარი გახისტებაც კი, მისი ერთგვარ ორნამენტულ ნახტად გადაქცევა. ყოველივე ეს აშკარად მეტყველებს ფორმის მონუმენტური შეგრძნების თანდათან შესუსტებაზე, რომელიც ფიგურათა დიდი ზომის შენარჩუნების მიუხედავად, სრული ა-მონუმენტურობის სახეს იძენს.

ამ ფონზე ენაშის მხატვრობა ამჟღავნებს ერთგვარ გარდამავლობას, ის ძველისა და ახლის შესაყარზე იმყოფება. აქ ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია მონუმენტური ფორმის შეგრძნება, კლასიკური მონუმენტური სტილის „სულისკვეთება“, რაც, უპირველეს ყოვლისა, თავს იჩენს ფიგურათა ხასიათსა თუ პროპორციებში, მოქნილი, პლასტიკური ხაზის დენადობასა და სირბილეში, ნახატის არა თავისთავადი, არამედ ფორმის გამოვლენის ლოგიკიდან გამომდინარე აგებაში. ამასთან, ეს მხატვრობა ისეთი ნიშნების მატარებელიცაა, რომელნიც აშკარად მიუთითებენ ახალი სტილის მოთხოვნებისადმი ხარკის გადახდაზეც. ამას მეტყველებს მოხატულობის საერთო იდეური გადაწყვეტის თავისებურებანი, დამუშავების მანერის გარკვეული ხერხები, კომპოზიციებში არქიტექტურული ფონის მნიშვნელოვანების ზრდა, მისი მრავალნაწევრიანობა და გადმოცემის თავისებურებანი, ფიგურისა და

²⁰ N8 Dbhcfkflpt7 Jcyjdyst 'nfgs hfpdbnbz uhepbycrjq vjyevtynfkmyjq ;bdjgbc. ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი II საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1977, გვ. 20-21; მისივე Ahfuvtyns lhtdytq ahtcrjdyq hjcgbc ukfdyjuj Utkfncrjuj [hfvf8 Ars Georgica, 5, 1959, გვ. 200-202; ქ. მიქელაძე, დავით ნარინის ეგვიპტის მოხატულობა. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1999, № 2, გვ. 114-120.

არქიტექტურის ურთიერთმიმართების შეცვლა, მხატვრობის საერთო ფერადოვანი გადაწყვეტა. სწორედ ეს ნიშნებია, ჩვენი ფიქრით, იმის მიმანიშნებელი, რომ სვანეთის პალეოლოგოსურ მოხატულობებს შორის უადრესი ეს მხატვრობა უფრო XIII-XIV საუკუნეების მოჯნაზე უნდა იყოს შესრულებული, ვიდრე ვახტანგ II-ის თანამოსაყდრეობის ხანაში. იმას, რომ ენაში გამოსახული მეფე არ შეიძლება ვახტანგ II იყოს, კიდევ ერთი, არანაკლებ გასათვალისწინებელი გარემოებაც გვაფიქრებინებს.

ცნობილია, რომ სვანეთის მონუმენტურ მხატვრობაში დადასტურებულ საქტიტორო პორტრეტებს შორის უფრო ხშირად ადგილობრივ ფეოდალთა და დაწინაურებულ საგვარეულოთა წარმომადგენლების გამოსახულებებს ვხვდებით (მაგ., მიქელ სეგიანი პადიშში, შალვა ქირქიშლიანი ლაღამში, იუელიანები მხერში, უფრიანები უღვალში, ჯაფარიძეები ღებთაგში). სამეფო პორტრეტი, როგორც ითქვა, მხოლოდ მაცხვარიშის ეკლესიის მოხატულობაში გვხვდება – დემეტრე I-ის მეფეაქურთხევის ცნობილ კომპოზიციაში. როგორც თ. ვირსალაძე აღნიშნავს, ამ ცერემონიალის ერთი კონკრეტული მომენტის – მეფისთვის ხმლის შებმის – გამოსახვა სწორედ იმით უნდა ყოფილიყო განპირობებული, რომ ამ მეტად საპატიო რიტუალის შესრულება სვან ფეოდალებს ხედათ წილად²¹. არ შეეცდებით, აღბათ, თუკი ვიტყვით, რომ მხატვრობის საერთო პროგრამაში ამგვარი კომპოზიციის ნართვა უპირატესად სწორედ სვანი ფეოდალების გამორჩეული პრივილეგიის უკვდავყოფისა და შთამომავლობისათვის მისი საუკუნოდ გათვალსაზიარების სურვილით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. აქედან გამომდინარე, თითქოს, ისიც შეგვეძლო დაგვესკვნა, რომ მეფის გამოსახვა სვანეთში უნდა უკავშირდებოდეს სვანეთის ისტორიის რაიმე მნიშვნელოვან მოვლენას, ან ყოველ შემთხვევაში, სვანეთსა თუ მის ცხოვრებასთან მეფის უშუალო დამოკიდებულების ამსახველი უნდა იყოს²².

სვანეთში შემორჩენილ ისტორიულ საბუთთაგან მეფე მხოლოდ ოთხ სიგელში იხსენიება. ესენია:

1. „სიგელი კონსტანტინე მეფეთ მეფისა გოშქოთელისადადმი“, რომლის გამცემია დავით ნარინის ძე, კონსტანტინე I (1293-1327 წწ.)²³;
2. „სიგელი დანიელ ცაიშელ მთავარებისკოპოსისა ლაბსყელდაშისადადმი“, რომელშიც მოხსენებულია დემეტრე მეფე, ალექსანდრე I დიდის ძე (1445-1452 წწ.)²⁴;
3. „წიგნი ალექსანდრე მეფისა სვანთა მიერ ჯაფარიძეთა სასისხლოს გადახდაზე“, რომელშიც ნახსენებია იმერეთის მეფე ალექსანდრე (1478-1510 წწ.)²⁵;
4. „დაწერილი გელოვანებისა სეტის ჯვეისადადმი“, რომელშიც მოხსენიებულნი არიან იმერეთის მეფე გიორგი III (1605-1639 წწ.) და ძე მისი ალექსანდრე (1639-1660 წწ.)²⁶.

სვანეთში არ ჩანს, ყოველ შემთხვევაში, სადღეისოდ ცნობილი მასალის მიხედვით, ვახტანგ მეფის რაიმეგვარი შეწირულობა სვანეთის ეკლესიებისადმი; მისი სახელი არც ზემოთ მოყვანილ საბუთებში იხსენიება. ამდენად, იბადება

²¹ N8 Dbhcfkflpt7 Hjcgbcm888 Vfw[dfhbib888 გვ. 184.

²² ამ მხრივ ნიშანდობლივი ჩანს იმერეთის მეფის გიორგი II გამოსახვა მის მიერ ეპიშოპის ეკლესიისადმი შეწირულ ხატზე, იხ. რ. ყენია, ნ. აღადაშვილი, ზემო სვანეთი (შუა საუკუნეების ხელოვნება), თბ., 2000, ტაბ. 65.

²³ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I. ისტორიული საბუთები და სუღთა მატიაანები, თბ., 1986, გვ. 62-63, 100.

²⁴ იქვე, გვ. 63-65, 103-104.

²⁵ იქვე, გვ. 112-116.

²⁶ იქვე, გვ. 65-67, 166-168.

სრულიად ლოგიკური კითხვა – თუკი აენაშის ეკლესიაში გამოსახული მეფე ვახტანგ II ვერ იქნება, მაშ ვინდა შეიძლება იყოს იგი? ეს ხომ ვერც დავით ნარინი იქნება და მას, თითქოს, არც სხვა მოსაყდრე პეოლია? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ჩვენ კვლავ უნდა დავებრუნდეთ XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიულ ვითარებას.

XIII საუკუნემ საქართველოს მრავალი განსაცდელი მოუტანა, პირველ ყოვლისა, მონღოლობა და 1261 წელს სახელმწიფოს ორად გაყოფა – ლიხს აქეთ დავით ულუსა და ლიხს იქით – დავით ნარინის სამეფოებად. მხოლოდ 1289 წელს მოხერხდა ჩვენი ქვეყნის გაერთიანების დაწყება ნარინის ძის, ვახტანგ II-ის ხელს ქვეშ, რომელსაც ტახტი 1292 წლამდე ეკავა, როდესაც იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა. გელათის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ეგვიტერის მხატვრობაში შემორჩენილია დავით ნარინის პორტრეტი, რომელზედაც იგი ბერის სამოსშია წარმოდგენილი. თუმცა, ისტორიულ წყაროებში არაფერია ნათქვამი დავითის შემონაზვნებაზე²⁷, თუ გვაქვს საბუთი ეს რეალურ ფაქტად ჩავთვალოთ და როდის შეიძლება მომხდარიყო ეს? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, შესაძლოა, გარკვეულად მოგვეხმაროს ცნობები დავით ნარინის პიროვნების შესახებ, რომელნიც ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის საკმაოდ მწირმა ისტორიულმა წყაროებმა შემოგვინახა.

უამთააღმწერელი დავით რუსუდანის ძის დახასიათებისას, მის სხვა ღირსებებს შორის აღნიშნავს, რომ დავითი იყო „ენატკბილ და სიტყვერ, უხუ და მდაბალ, ცხენსა ზედა მკნე, და ლაშქრობათა შინა გამგონე და სამართლის მოქმედ, უმეტესობის მოღუაწე“.²⁸ ხოლო ერთიანი სამეფოს ორად განყოფის შემდეგ, იგი დასძენს, „და დარსა ღიხთიმურეთი რუსუდანის ძესა. და მოიწყო ყოველი ქვეყანა, და მოიგო სიმდიდრე უზომო, და წარმართა სახლი სამეფო კეთილად“.²⁹

მართლაც, ის, რაც ჩვენ ვიცით დავით ნარინის მოღვაწეობის შესახებ, გვიხატავს საკმაოდ ნათელ სურათს თავისი სამეფოს კეთილდღეობისთვის დღენიადაგ მზრუნველი, წინდახედული, შორსმჭვრეტელი მმართველისა, დამპყრობელთა წინააღმდეგ შეურიგებელი მებრძოლისა, რომლის მთელი მოღვაწეობა მტრის დასუსტება-დაზარალებისა და ამით ქვეყნის უსაფრთხოების მისაღწევად იყო მიმართული. მისი მცდელობით მონღოლებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს დასავლეთ საქართველოში³⁰, იგი ეძებს პოლიტიკურ მოკავშირეებს სხვა ქვეყნებში, მაგ., მიწურ-მოწერა აქვს ეგვიპტის სულთნებთან (1264-1268 წწ.), ეხმარება ილხანების წინააღმდეგ აჯანყებულ მონღოლ ხანებს³¹, ასევე ოქროს ურდოს ყაენებსაც³²; საქართველოს წინანდელი პოლიტიკური ზეგავლენის შესანარჩუნებლად აქტიურად ჩართულია ტრაპიზონის საკეისროს საქმეებშიც³³.

ამრიგად, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დავით ნარინისთვის თავისი ქვეყნის ბედი, მის სასიკეთოდ გარჯა აქტიური ქმედება-ფიქრის საგანი იყო. პიროვნულადაც, იგი დაუცხრომელ მოღვაწედ ჩანს და ასეთი ადამიანისთვის სოფლიდან განდგომა, განრიდება, ალბათ, რაღაც განსაკუთრებული გარემოებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. ამგვარ გარემოებად, ჩვენის ფიქრით, შეიძლება გამხდარიყო

²⁷ ამ საკითხთან დაკავშირებით, იხ. აგრეთვე, ქ. მიქელაძე, დავით ნარინის ეგვიტერის მოხატულობა, გვ. 107.

²⁸ უამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიაზე. გამოსაცემად მოამზადა რ. კიქნაძემ. ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები, VI, თბ., 1987, გვ. 109.

²⁹ იქვე, გვ. 110.

³⁰ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 87.

³¹ დავითის საგარეო პოლიტიკის შეფასება იხ. იქვე, გვ. 88.

³² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1973, გვ. 119-120.

³³ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 92.

ის მძიმე დარტყმა, რომელიც დავითისთვის მისი საყვარელი, უფროსი ვაჟის, ვახტანგის გარდაცვალება იყო. უამთაადმწერელი ამბობს: „ვითარ ესმა მეფესა, მამასა მისსა დავითს, სიკუდილი სასურველისა და ყოველთა მიერ შეყვარებულისა ძისა მისისა ვახტანგისი, უზომოთა ტკივილთა და ვაებათა მოიცვეს, რამეთუ შეუძლებელ არს მოთხოვად თვითოეულსა. გარნა ესოდენ მოიცვა მწუხარებამან, რომელ ვერდარა პოვა ღხინება?“³⁴. ვახტანგი ხომ დავით ნარინისთვის არა მხოლოდ უსაყვარლესი პირმშო ძე იყო; იგი, შეიძლება ითქვას, ერთიანი საქართველოს აღდგენის, სამეფოს კვლავ გამთლიანების „სიმბოლო“ უნდა ყოფილიყო, ანუ განხორციელება დავითის ოცნებისა, რომელსაც მან, არსებითად, მთელი თავისი მოღვაწეობა და უზარმაზარი ძალისხმევა შეაღია. ამიტომ თავისუფლად შეიძლება დავუშვათ, რომ გარდა უმძიმესი პიროვნული ტრაგედიისა, ვახტანგის გარდაცვალება სამეფოს კეთილდღეობაზე დავითის იმედების მსხვრევის ტოლფასი გამხდარიყო და, შესაძლოა, სწორედ ამ უმძიმესი სულიერი განსაცდელის ქამს გადაეწვიტა დავითს, მოხუცებულს, სასომიხდილს, შიდა თუ გარეშე მტერთა გამუდმებული ვერაგობითა და გაუტანლობით დაღლილს, განშორებულა ამა სოფელს, ხოლო „შემდგომად მკირეთა წელთა შეისუენა მანცა, პატიოსნითა სიბერითა აღსავსემან“³⁵. საყურადღებოა, რომ საკუთარ საძვალედ განმზადებულ, გელათის მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ეგვტერში, თავის პორტრეტებთან ერთად, დავით ნარინმა, როგორც ჩანს, ვახტანგის პორტრეტიც მოათავსა – მეფეთ მეფე აქ კამარაზეა გამოსახული³⁶.

არანაკლებ საინტერესო ჩანს უამთაადმწერლის ფორმულირება დავით ნარინის გარდაცვალებისა – „შეისუენა მანცა, პატიოსნითა სიბერითა აღსავსემან“. საქმე ისაა, რომ ჩვეულებრივ, „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილ საისტორიო თხზულებებში მეფეთა გარდაცვალების აღსანიშნავად სულ რამდენიმე ფორმულა გვხვდება – „მიიცვალა“ (ყველაზე გავრცელებული), „აღესრულა“, „გარდაიცვალა“ და „მოკუდა“ (უფრო იშვიათად). „შეისუენა“ გარდაცვალების მნიშვნელობით, რამდენადაც ჩვენ შევძელით დაგვეკვლია, მხოლოდ უამთაადმწერელთან დასტურდება და ისიც მხოლოდ სამ შემთხვევაში – ლაშა-გიორგის, ვახტანგ II და დავით ნარინის გარდაცვალების აღწერისას³⁷. კიდევ უფრო დამაფიქრებელია „პატიოსნითა სიბერითა აღსავსე“. რაგინდ ხანდაზმული ჩვენი მეფეების გარდაცვალების აღნიშვნის დროს, რამდენადაც ჩვენთვისაა ცნობილი, მსგავსი ფორმულა საისტორიო წყაროებში არ გვხვდება, თუმცა პაგიოგრაფიულ თხზულებებში, განსაკუთრებით კი ბერების გარდაცვალებასთან დაკავშირებით, იხსენიება ხოლმე „კეთილი სიბერე“; მაგ., წმ. ანტონ მარტყოფელი „სიბერითა კეთილითა სრულქმნილი უფლისა მიიცვალა“³⁸, წმ. თევდოსი „მივიდა ღმრთისა კეთილითა სიბერითა“³⁹, წმ. სერაპიონ ზარზმელი

³⁴ უამთაადმწერელი, გვ. 187. შეად. ვახუშტი ბატონიშვილი – „ხოლო ესმა რა მეფესა ნარინ-დავითს სიკუდილი ძისა თვისისა, დამძიმდა ფრიად და დახნეულდა მიერთიგან“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, თბ., 1973, გვ. 238).

³⁵ უამთაადმწერელი, გვ. 187.

³⁶ ქ. მიქელაძე, დავით ნარინის ეგვტერის მოხატულობა გელათის მონასტრის მთავარ ტაძარში. ავტორუფერატი დისერტაციისა ხელოვნებათმცოდნეობის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2001, გვ. 6; დაწვრილებით ამის შესახებ, კამარაზე გამოსახული მეფის ინდენტოფიკაციისათვის მოხმობილი მთელი არგუმენტაციით, იხ. თვით დისერტაციის ტექსტი, ხელნაწერი.

³⁷ უამთაადმწერელი, გვ. 53, 187.

³⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, IV, თბ., 1968, გვ. 399 [თხზულება XVIII ს. I ნახ., გვ. 222-223].

³⁹ მამათა ცხორებანი (ბრიტანეთის მეზემის ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისა). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ვახტანგ იმნაიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 196 [თხზულება ნათარგმნი XI ს.-მდე].

„სიბერითა კეთილთა განპოხნეს“⁴⁰. საგულისხმოა, რომ ერისკაცთა მიმართ მსგავსი ფორმულის გამოყენების მხოლოდ ერთი შემთხვევა შეგვიძლია დავიმოწმოთ (სხვა წყნეთის უცნობია) – იოვანე ერისთავი „მოკუდა კეთილთა სიბერითა და დაეფლა მის მიერ აღშენებულსა მონასტერსა“⁴¹; მაგრამ, და ეს ძალზე მნიშვნელოვანია, ტექსტში იოვანეს დახასიათებისას, აშკარად ხაზგასმულია მისი გამორჩეული ღვთისმოსაობა და სასოება⁴² და, აღბათ, გადაჭარბებული არ იქნება იმის დაშვება, რომ „კეთილთა სიბერითა“ იოვანეს სწორედ ამ თვისებების გამო ითქვა.

ცხადია, ზემოთ მოტანილი მაგალითები ქამთაადმწერლის ტექსტის უშუალო, პირდაპირ პარალელურად ვერ გამოდგება, თუმცა საერთო „სულისკვეთებისმიერი“ თუ „ტიპოლოგიური“ სიახლოვე, თითქოს შეიგრძნობა. ამასთანავე, საგულისხმოა თვით „პატიოსანი“-ს ერთ-ერთი მნიშვნელობა ძველ ქართულში – „მისი პატიოსნება“ იხმარებოდა მაღალი სასულიერო პირის ეპითეტად⁴³. ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქამთაადმწერლის სიტყვები „პატიოსნითა სიბერითა აღსავსე“ შეიცავს ერთგვარ მინიშნებას დაეით ნარინის შემონახვების შესახებ, ანუ გელათის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ეპიტერის მხატვრობაში წარმოდგენილ დაეით ნარინისა და ეახტანგ II პორტრეტებს ხომ არ ეძებნება, მართალია არა-პირდაპირი, „შეფარულ-დაქარაგმებული“, მაგრამ მაინც წერილობითი წყარო?

რას ნიშნავს მეფის ბერად აღკვეცა? წვენი ისტორიული სინამდვილე სრულიად ერთმნიშვნელოვან პასუხს გვაწვდის ამ კითხვაზე – მეფის ბერად აღკვეცა ნიშნავს, რომ იგი კარგავს ყოველივე ამსოფლიურ ხელისუფლებას და მთელი მისი ძალაუფლება მისი ტახტის მემკვიდრეს გადაეცემა. წვენი ქვეყნის ისტორიაში ისეთი შემთხვევებიც ყოფილა, როდესაც განდგომილი უფლისწულნი სწორედ ამ საშუალებას მიმართავდნენ ხოლმე სამეფო ტახტის ხელში ჩასაგდებად, როგორც ეს დემეტრე I-ის უფროსმა ვაჟმა, დაეითმა გააკეთა. იცოდა რა, რომ დემეტრე იყო „მარწყველი ძისა უმცროსისა“, მან აიძულა მამა ბერად შემდგარიყო, ხოლო თვითონ მეფობა მიიღო. როგორც აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, „დაეით III გამეფება მაინც-დამაინც მისი მამის დემეტრე მეფის თანხმობითა და ნებართვით არ მომხდარა, ეს თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვებიდანაც ნათლად ჩანს“⁴⁴; ხოლო დაეითის გარდაცვალების შემდეგ (მან მხოლოდ 6 თვე იმეფა), „შემონახვებულს დემეტრეს პირი კელაგ სამეფო ცხოვრებისკენ უბრუნებია და თავის თანამოსაყდრედ სახელმწიფო ტახტზე თავისი საყვარელი შვილი გიორგი III დაუსვაძს“⁴⁵.

ხუთი საუკუნის შემდეგ, იგივე ამბავი აღექსანდრე II კახთა მეფის ოჯახშიც განმეორდა. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვები რომ დაეითმოწმით, აღექსანდრეს უფროსმა ვაჟმა, „დაეითმა მეფობა მიიტაცა, მამა ციხეში გამოკეტა, მამა ბერად შეაყენა, ხოლო მათი მომხრე ფეოდალები მრავლად გაწყვიტა, ...მაგრამ დაეითი იმავე წელს გარდაიცვალა. აღექსანდრე ისევ მეფე იქმნა, ხოლო გიორგი ტახტის მემკვიდრე“⁴⁶.

თუმცა, ისეთი შემთხვევაც შეიძლება გავიხსენოთ, როდესაც მეფე თავისი

⁴⁰ ბასილი ზარხმელი, სერაპიონ ზარხმელის ცხოვრება. ქართული პროზა, I, 1982, გვ. 359.

⁴¹ ძველი ერისთავთა. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 112.

⁴² მასზე ნათქვამია, მაგ., „სათნო ღმრთისა საქებულ მთავართა და უნაკლო საღმრთოთა ქველის საქმითა და ურცხვინელ საკაცობრიოთა მოქმედებითა“, იქვე, გვ. 111.

⁴³ ქართული მწერლობა, ტ. 7, თბ., 1989, სულხან-საბა ორბელიანის თხზულებათა ლექსიკონი შედგენილი ზ. სარჯველაძის მიერ, გვ. 680.

⁴⁴ ისტორიანი და აზმანი შარაჟანდელთანი, თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება. მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, ტფ., 1906, გვ. 364.

⁴⁵ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 226.

⁴⁶ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 218.

ნებით განუდგებოდა ამა სოფელს და ქვეყნის გამგებლის მძიმე ტვირთს თავის მემკვიდრეს გადასცემდა, როგორც ეს მეფე ალექსანდრე დიდის (1414-1442) სიკოცხლის უკანასკნელ წლებში მოხდა. იგი ბერად აღიკვეცა (ათანასეს სახელით), ხოლო ტახტზე თავისი საყვარელი ვაჟი, ვახტანგ IV (1442-1446) აიყვანა⁴⁷. კიდევ უფრო საოცარია ქართლის მეფე დაეით X-ის (1505-1525) ისტორია. როგორც მოგვითხრობს ბერი ეგნატაშვილი, იგი ბერად აღიკვეცა და „მისცა მეფობა თვისი ძმასა თვისსა უმრწემესსა გიორგის“⁴⁸ [გიორგი IX (1525-1534)]. გიორგი IX ერთხანს განაგებდა სამეფოს, ხოლო შემდეგ იგიც „მონაზონ იქმნა... და არა დარჩა ძე თვისი და მისცა მეფობა ძმისწულსა თვისსა ლუარსაბს“⁴⁹ [ლუარსაბ I (1527-1556)].

ნიშანდობლივია, რომ ამგვარმა ისტორიულმა რეალობამ წვეწვან ლიტერატურაშიც კპოვა ასახვა. ქაიხოსრო წილოყაშვილის „ომიანიანში“ მისრეთის მეფე შემდეგი სიტყვებით განუცხადებს თავის ასულს საკუთარ ნებას – მეფობა მას წააბაროს, თავად კი საკუთარი სულის ხსნაზე იზრუნოს: „წესია, რომე ხელმწიფური ქცევა, თქროსა და თვალმარგალიტთა ცვეთა, სოფლისა სიყვარული არის და ბევრი ამ რიგნი სოფლისა სიამოვნითა, ანუ მრავლისა საქონლისა დადება, ანუ სხვათაგან ქვეყნისა წაღება – მეფენი ამა საქმისაგან ვერა მორსებნიან. მაგრა ამა სიტყვისაგა მოხსენება ჯერია, რომელსა იტყვის პირი ღეთისა: „სიყვარული ამის სოფლისა – მგრობა არს ღეთისა.“

წმინი სიტყვანი გაიგონენ: მეფობა შენ ქენ და კარგი და ავი შენ გააგე, და მე ამა სიბერისა ჟამსა ცოდვათა სინანულად გამამზადე“⁵⁰.

ამრიგად, წვენ სრული უფლება გვაქვს დაეასკვნათ, რომ დაეით ნარინი ბერად თუ აღიკვეცებოდა, მთლიანად უნდა წამოშორებოდა თავისი სამეფოს გამგებლობას და, ამდენად, დასაუფლოთ საქართველოს პატრონობა სხვა მეფეს უნდა ეტვირთა. თუკი დაეუშვებთ, რომ დაეითის შემონაზვნება ვახტანგ II-ის გარდაცვალების შემდეგ მოხდა, ე.ი. 1292 წელს, საფიქრებელია, კონსტანტინე I-ის ტახტზე ასვლის შემდეგ, რომელმაც „მიიღო მეფობა... პირმშოებისა ძლით“⁵¹. ეს თითქოს ბუნებრივიცაა, რადგან ამ დროს დაეით ნარინის ვაჟებს შორის უფროსი ხომ სწორედ კონსტანტინე იყო. დაეითი ჯერ კიდევ ცოცხალია, იგი მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ, 1293 წ. გარდაიცვალა. და იქნებ ენაშში სწორედ კონსტანტინე დახატეს, იქნებ დაეითისადმი მოწიწებისა და პატივისცემის ნიშნად, მის გარდაცვალებამდე, სწორედ მან არ მიიღო მეფობის მთელი სისრულე?

მამისადმი კონსტანტინე მეფის განსაკუთრებული დამოკიდებულების დამატებით დასტურად, შესაძლოა, გოშქოთელიანიადმი გაცემული მისი სიგელიც გამოდგეს. საზოგადოდ დამკვიდრებული წესის თანახმად⁵², საბუთის ბოლოს მეფის ხელრთულობაა – „ქ. დამინიშნავს“, სიგელის დამტკიცების ნიშნად. როგორც ამ საბუთის განხილვისას აღნიშნავს ვ. სილოგავა, „საბუთის ბოლოს დასმული მეფის დამტკიცება – ხელრთულობა... განსხვავდება როგორც XI-XII სს., ისე XIV-XV სს. მეფეთა ხელრთულობებისაგან და ანალოგიურია დაეით ნარინისა და დაეით ულუს, ე.ი. XIII ს. შუა ხანების იმ ხელრთულობების („ქ. დამინიშნავს“, „ქ. დაგუინიშ“

⁴⁷ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ვაუხნიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 475; შეად. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III. საქართველო XI-XV საუკუნეებში, თბ., 1979, გვ. 732, სადაც აღნიშნულია, რომ მეფე ალექსანდრე ბერად აღიკვეცა აბრაჰამის სახელით.

⁴⁸ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 353.

⁴⁹ იქვე, გვ. 255; შეად. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 102, სადაც გიორგი IX და ლუარსაბ I ურთიერთობა, ისევე როგორც დაეით X თუ გიორგი IX შემონაზვნება და ლუარსაბ I გამეფება ხელ სხვაგვარადაა გაშუქებული.

⁵⁰ ომიანიანი. გამოსაცემად მოამზადა ლ. კეკელიძემ, თბ., 1979, გვ. 95.

⁵¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 188.

⁵² მეფეთა სიგელ-გუჯრების აგებულების შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დიპლომატიკა. თხზულებანი, ტ. IX, თბ., 1996, გვ. 447-474.

ნავს“), რომელიც დასმული აქვს 1249-1260 წლების ნასყიდობის დაწერილს შიომღვიმის კრებულისა მსახურთუხუცეს გრიგოლ სურამელისადმი. მათივე მსგავსია დავით მეფის, რუსუდანის ძის, სხვა ხელრთულობა („ქ. ჩუენ, დავით მეფესა დაგუინიშნავს“), რომელიც დასმული აქვს 1241 წლის დაწერილს მიქაელ ქართლის კათალიკოსისა მსახურთუხუცეს ვანე გუარამის ძისადმი⁵³. აღსანიშნავია აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის კომენტარი – „დავით რუსუდანის ძესა და დავით ლაშას ძეს შიომღვიმის 1250 წ. გრიგოლ სურამელისადმი მიცემულს საბუთში და მიქაელ კათალიკოსის XIII ს. წყალობის წიგნზე არანვეულებრივი ხელრთულობა უხმარიათ და პირველში წერია ხეველად: „ქ. დამინიშნავს. ქ. დაგუინიშნავს“... ხოლო მეორეში: „ჩუენ დავით მეფეს დამინიშნავს“⁵⁴. მართლაც, ივ. ჯავახიშვილის მიერ დამოწმებული, სხვადასხვა დროის სიგელებზე ქართველ მეფეთა ხელრთულობის ფორმულები საკმაოდ განსხვავებულია (ავიღოთ სამაგალითოდ, ბაგრატ III-ის 1020 წ. სიგელი, დავით აღმაშენებლის 1123 წ. ანდერძი, თამარ მეფის 1202 წ., დავით VIII-ის 1297/1298 წწ., ალექსანდრე I-ის 1438 წ. და 1441 წ., გიორგი VIII-ის 1448 წ. სიგელები⁵⁵), მაგრამ ყველგან „დამტკიცებაზე“-ა საუბარი – „დამიმტკიცებია“, „დაამტკიცე მტკიცე“, „მტკიცე ყოს“, „მტკიცეა“, „ვამტკიცებ“. ამიტომაც, კონსტანტინე მეფისა და დავით ნარინის ხელრთულობათა ანალოგიურობა, ვფიქრობთ, გარკვეულად დამაფიქრებელი და ყურადსაღები ფაქტია. ნიშანდობლივია, ალბათ, ისიც, რომ ამ გარემოებას ვ. სილოგავა იმოწმებს როგორც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან არგუმენტს გოშქოთელიანისადმი გაცემულ სიგელში მოხსენებული მეფის იდენტიფიკაციისა და, შესაბამისად, ამ საბუთის დათარიღებისათვის⁵⁶.

კონსტანტინე მეფისა და დავით ნარინის ხელრთულობათა ანალოგიურობაში თითქოს ცნაურდება ვაჟის გამოკვეთილი სურვილი მამის კვალზე სვლისა, მის დარად ქმედებისა; თუმცა, ეს შესაძლოა არა მხოლოდ მამის მიმართ განსაკუთრებული შვილური პიეტეტის მიმანიშნებელი იყოს, არამედ, იქნებ, ამსახველი მეფის მიერ არჩეული გეზის, სამეფოს „მესაჭეობის“ მემკვიდრეობითობის გამორჩეული ერთგულებისა. არ არის გამორიცხული (თუმცა ამასაც მხოლოდ ვარაუდად თუ დავეუშვებთ), რომ მამისეული ღეწის გაგრძელების სულისკვეთებითაც ყოფილიყო წაბიძგებული კონსტანტინე I-ის მიერ 1305 წელს „ტყეობიდან გამოხსნილი“, ქართველთა ხელში კვლავ დაბრუნებული, იერუსალიმის ჯერის მონასტრის ახლად მორთვა-მოხატვა⁵⁷. როგორც აღნიშნავს ელ. მეტრეველი, „XIII-XVI სს. მანძილზე ჯვარი, როგორც წანს, არაერთგზის დაურბევიათ და შეუვიწროვებიათ. განსაკუთრებით მძიმე იყო მამლეუქებისგან ჯვარის მიტაცება 1273 წ. და მისი მიზგითად გადაქცევა. დატყვევებული ჯვარის განთავისუფლება ქართველებისათვის გადაიქცა ეროვნული ღირსების დაცვის საქმედ“⁵⁸. ძნელია, აქ არ გაგახსენდეს დავით ნარინის წარვეა ტრაპიზონის საკეისროს საქმეებში, რაც, ასევე, უპირველეს ყოვლისა, ქართველთა ეროვნული ღირსების დაცვა იყო და საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური გაფლენის სფეროს შენარჩუნებისთვის გარჯა. კონსტანტინეს დიდი ღვაწლის სათანადო აღიარება იმითაც დასტურდება, რომ მონასტრისთვის გაწეული ამ სამსახურისთვის, მას სიცოცხლეშივე განუწესეს ალაპი – 21 მაისს, კონსტანტინე დიდის მოხსენიების დღეს.

მეტად საგულისხმოა თვით ამ ალაპის ტექსტიც: „ალაპი და პანაშვიდი აფხაზთა მეფეთ მეფის კონსტანტინესთვის, რომელმაც ჯვარის მონასტერი ახლად შეკაზმა“⁵⁹. როგორც ვხედავთ, კონსტანტინე აქ „აფხაზთა მეფედ მეფედაა“

⁵³ ვ. სილოგავა, სვანეთის ისტორიული ძეგლები, ტ. I, გვ. 62-63.

⁵⁴ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. IX, გვ. 483.

⁵⁵ იქვე, გვ. 482-483.

⁵⁶ ვ. სილოგავა, სვანეთის ისტორიული ძეგლები, ტ. I, გვ. 63.

⁵⁷ დაწერილებით ამის შესახებ, იხ. ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (XI-XVII სს.), თბ., 1962, გვ. 43, 58-59, 138, 169.

⁵⁸ ელ. მეტრეველი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

მოხსენებული. თუკი გაეიხსენებთ, რომ ჯამთააღმწერელთან დავით ნარინიც ორგზის იხსენიება იმავე ტიტულით⁶⁰, შეიძლება დაეუშვათ, რომ კონსტანტინეს მიერ ამ ტიტულის ტარებაც ერთგვარი მინიშნება იყო დავითის, და მისი სახლის, „უმრწემესი მეფობისა“, ლიხთიმერეთის „პერობისა“ და, იქნებ, ამით აიხსნებოდეს მისი ესოდენ უჩვეულო გამოსახვა ენაშში მანიაკ-ლორონით, მაგრამ მაინც მოკლე კაბაში⁶¹.

ენაშის სამეფო საქტიტორო პორტრეტის თავისებურებების ასახსნელად, კიდევ ერთი, პირველი შეხედვით საკმაოდ მარტივი (თუ ბანალური არა) გარემოებაც უნდა იყოს გასათვალისწინებელი. როგორც აღვნიშნეთ, სამეფო პორტრეტი ზემო სვანეთში მხოლოდ მაცხვარიშის მხატვრობამ შემოგვინახა; აქ კი, როგორც ცნობილია, მეფე დემეტრე მოკლე კაბაშია წარმოდგენილი. თუკი გაეიხსენებთ იმასაც, რომ ენაშის ეკლესია მაცხვარიშის ეკლესიის უშუალო სიახლოვესაა აგებული (ისინი ერთმანეთის გვერდი-გვერდ ბორცვებზეა აღმართული), შეიძლება დაეუშვათ, რომ ენაშის მომხატველს მაცხვარიშის მხატვრობის სამეფო პორტრეტი გამოეყენებინა ნიმუშად, როგორც მისთვის ყველაზე ახლო და ადვილად ხელმისაწვდომი – თუმცა, ესეც მხოლოდ ჰიპოთეზად თუ შეიძლება დარჩეს.

ჩვენს მიერ მოყვანილი არგუმენტები, მართალია, ვერ იძლევა ამომწურავ პასუხს ყველა იმ კითხვაზე, რომლებსაც ენაშის სამეფო პორტრეტი წამოჭრის. უამრავი რამ კვლავაც აუხსნელი რჩება, თუმცა, ჩვენი ფიქრით, იმის სასარგებლოდ, რომ ენაშში წარმოდგენილი მეფე მართლაც კონსტანტინე I შეიძლება იყოს, ისიც მეტყველებს, რომ კონსტანტინეს მეფობის ხანა – 1293-1327 წლები – კარგად ესადაგება მხატვრობის შესრულების სავარაუდო თარიღს, ხოლო გოშქოთუღიანისადმი გაცემული სიგელი სვანეთთან მისი გარკვეული კავშირის მანიფესტებელია.

Resume

Marine Kenia

Royal Portrait from Yenashi Church (Upper Svaneti)

Georgian king represented in the murals of Yenashi church is identified as Constantine I (1293-1327), reigning in western Georgia.

⁶⁰ ალაპი № 239 (M-215) – იქვე, ტაბულა XLVIII, გვ. 169.

⁶¹ „ხოლო ვითარ ცნეს აფხაზთა, სუანთა, დადიანთა, ბედიანმან, რაჭის ერისთავმან და სრულიად ლიხთ-იმერთა, შემოკრბეს სიხარულითა დიდითა, და მეფე ყვეს დავით რუსუდანის ძე აფხაზთა, ვიდრე ლიხთამდე“, ჯამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატიაზე. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 299; „ხოლო რქუა ხეტლუბუღა ყაენსა: მე მოვიყვანო შვილი აფხაზთა მეფისა დავითისი, სახელით ვახტანგ, და მას მოუბოძე მეფობა“, იქვე, გვ. 289.

⁶² ამგვარი მოკრძალებული ტიტულატურით დაკმაყოფილება რომ კონსტანტინეს პიროვნებასაც გვითვალსაზიარებდეს, ნათელი ხდება მისი ძმის, მიქაელ მეფის მიერ მიქელაძისათვის 1326 წელს გაცემული სიგელიდანაც, სადაც მიქაელი, რომელიც ამ დროს მხოლოდღა „პროვინციის მეფეა“ იხსენიება როგორც „შაეშთა, შარეაშთა, კახთა, აფხაზთა, სომეხთა, კახთა, ქართველთა ყოველისა მკურთხელი“; ნიშანდობლივია ისიც, რომ სიგელს „ბოლოს ხელნართული ხელის მოწერა აქონია ხუთ სიტყვათ, რომელიც... არ განირჩევა“. იხ. საქართველოს სიძველენი, ექ. თაყაიშვილის რედ., ტ. 2, ტფ., 1909, გვ. 33-34.